

”Totuuden henki, johda Sinä meitä”

Ilkka Niiniluoto, *Totuuden rakastaminen: Tieteenfilosofisia esseitä*. Otava, Helsinki, 2003. 336 s.

Sopiessani tämän arvostelun kirjoittamisesta totesin, etten ole aiemmin laatinut kirja-arviota yhdestäkään Ilkka Niiniluodon teoksesta. Yllätyin hiukan tästä havainnosta, koska jo siitä saakka, kun 1980-luvun lopulla aloitin filosofian opiskelun, olen kokenut välttämättömäksi jatkuvasti selvittää suhdettani Niiniluodon ajatteluun. Niiniluodon tieteellinen realismi – hänen filosofinen perusnäkemyksensä, joka tulee vahvasti esiin myös nyt arvioitavassa teoksessa – on ollut yksi oman filosofisen suunnistautumiseni keskeisistä viitepisteistä, kanta, johon on jotenkin reagoitava, edettiinpä siitä miten kauas tahansa.¹ Tuskinpa olen tässä suhteessa kovinkaan poikkeuksellinen sukupolveni edustaja – niin merkittävä on ollut Niiniluodon rooli suomalaisten filosofien opettajana ja maamme tiede- ja kulttuurielämässä yleisemminkin. Jälkimmäinen rooli tietenkin vain vahvistuu entisestään Niiniluodon tultua kesällä 2003 valituksi Helsingin yliopiston uudeksi rehtoriksi.

Totuuden rakastaminen sisältää peräti 25 esseetä, joten kirjan kaikenkattava arvioiminen on mahdotonta. Toki lievää toistoakin teksteissä esiintyy; edes Niiniluodon kaltainen uskomattoman tuottelias kirjoittaja ei voi olla kertaamatta keskeisimpiä ideoitaan artikkelista toiseen. Suurin osa kokoelmaan kootuista tutkielmista on ilmestynyt alun perin (ja/tai pidetty esitelminä) 1990-luvulla, mutta joukossa on jo 20 vuoden ikäinen nimikkoessee ”Totuuden rakastaminen” ja lisäksi hiukan ennen julkaisematonta materiaalia. Monia kirjoituksia on muokattu ja päivitetty. Teemat ovat Niiniluodon lukijoille enimmäkseen varsin tuttuja: kuten monissa aiemmissakin teoksissaan,² Niiniluoto puolustaa tieteellisen realismin mukaista käsitystä tiedosta, totuudesta ja todellisuudesta, tieteen (erityisesti totuutta etsivän perustutkimuksen) asemaa kulttuurissa ja yhteiskunnassa sekä kaikkinaista rationaalisuutta todellisuutta koskevien uskomusten muodostamisessa relativis-

mia ja muita vahingollisia antirealistisia tai irrationalistisia virtauksia vastaan. Mukana on yleisten tieteenfilosofisten pohdintojen ohella myös eräiden erityistieteiden ja monitieteisten tutkimusalojen (matematiikka, teologia, kaaosteoria, hoitotiede) tieteenfilosofisia kysymyksiä lähemmin analysoivia artikkeleja, samoin kuin monitieteisyyttä, tiedeviestintää ja uusien tieteenalojen syntyä käsitteleviä kirjoituksia.

Tarkastelen seuraavassa näitä aihepiirejä vain valikoiden, keskittyen ensisijaisesti Niiniluodon tieteelliseen realismiin, kuitenkin unohtamatta hänen käsitystään tieteen erityislaatuisesta kulttuurisesta asemasta.

Tieteellinen realismi

Niiniluodon *kriittiseksi tieteelliseksi realismiksi* kutsuman näkemyksen ytimeistä löytyvät perinteinen totuuden korrespondenssiteoria sekä totuudenkaltaisuuden käsite. Kirjan johdannossa näkemys kiteytetään seuraavasti:

”Totuudenkaltaisuuden käsitteen avulla ’kriittinen tieteellinen realisti’ voi rakentaa dynaamisen näkemyksen tieteenharjoituksesta, jossa tutkijayhteisö keksii ja testaa teorioita. Tiede edistyy silloin, kun uudet korjatut teoriat ovat lähempänä totuutta kuin vanhat. Tämä kuva tieteestä myöntää Charles S. Peiracen fallibilismin mukaisesti, että tieteellinen tieto on aina enemmän tai vähemmän epävarmaa ja epätäsmällistä, mutta silti tiede kykenee korjaamaan omia virheitään ja näin lähestymään totuutta.” (9)

Realismilla on useita ulottuvuuksia.³ ontologinen (todellisuus on olemassa mielestä riippumatta), semanttinen (totuus on kielen ja maailman välistä vastaavuutta eli korrespondenssia, ja totuuden käsite soveltuu myös tieteen teoreetisiin väitteisiin), epistemologis-metodologinen (totuus on tieteen keskeinen tavoite, jota voidaan lähestyä, vaikkei se – fallibilismin mukaan – olekaan helposti saavutettavissa tai tunnistettavissa) ja empiirinen tai selittävä (teorioiden totuudenkaltaisuus on paras selitys tieteen käytännölliselle menestykselle) (ks. 9-10). Kovin yksityiskohtaista argumentaatiota tällaisen realismin puolesta ei käsillä olevasta kirjasta löy-

dy; Niiniluodon filosofiaa ammatikseen arvioivat lukevat luonnollisesti jatkossakin lähinnä hänen englanninkielisiä töitään. Esimerkiksi totuudenkaltaisuuden käsite jää *Totuuden rakastamisessa* vaikealle formaalialueelle täsmennystä (mikä tietysti vain palvelee asiasta yleisluontoisemmin kiinnostunutta lukijaa).⁴ Kirjoittaessaan vaikeista asioista suomeksi ja puolipopulaariin (muttei kuitenkaan ongelmien vaikeutta vesittävään) tyyliin Niiniluoto noudattaa suomalaisen filosofian parhaita perinteitä, muun muassa Eino Kailan ja G.H. von Wrightin linjaa, johon on aina kuulunut kansainvälisen huipputason tutkimuksen höyryttäminen kotimaassa julkaistuilla yleistajuisemmilta opuksilla.⁵

Realisminsa kehittelyn lomassa Niiniluoto esiintyy erilaisten antirealismien muodoiksi katsomiensa filosofioiden (relativismi, konstruktivismi, idealismi, pragmatismi) tarkkanäköisenä ja ankarana kriitikkona. *Totuuden rakastaminen* suorii erityisesti relativismia, muun muassa tieteellisen tiedon sosiologian relativistis-konstruktivistisia virtauksia, joiden mukaan tiedeyhteisö ”sosiaalisesti konstruoi” tutkimusobjektinsa. Pragmatismen kritiikin suhteen Niiniluoto pysyttelee nyt melko vaiti, mutta hän on käsitellyt teemaa äskettäin toisaalla.⁶ Kantilais-husserlilaisia transsendentaalisia idealisteja, Edinburghin koulukunnan tieteen sosiologeja, nietscheläisiä perspektivistejä, ranskalaisia jälkistrukturalisteja ja dekonstruktivisteja, Richard Rortyn inspiroimia uuspragmatisteja sekä kielipeliin kulttuuriin vaihtelevuuteen vetoavia wittgensteinilaisia vastaan hän jaksaa kuitenkin sinnikkäästi muistuttaa, että kielellisten ilmaisujemme viittauskohteena on kielestä riippumaton reaali maailma. Tuo maailma – emme me itse – tekee kielen lauseista tosia (tai epätosia).

Samalla osansa saavat viime vuosina käydyt ”tiedesodat” (Science Wars), jotka joskus liian yksilutotteisesti nähdään luonnontieteilijöiden ja humanisti-intellektuellien välisenä hegemoniakamppailuna. Itse asiassa Niiniluoto ehdottaa näitä ”kahta kulttuuria” syntetisöiväksi ”kolmanneksi kulttuuriksi” analyttistä filosofiaa (III). Parhaimmillaan juuri analyttinen filosofia voi yhdistää luonnontieteen menetelmien ja tulosten terveen kunnioituksen ihmistä kulttuuriolentona tutkivien tieteiden yhtä suureen arvostamiseen – tekemättä kuiten-

kaan luonnontieteen parhaiden teorioiden kanssa ristiriidassa olevia oletuksia ihmisen ”henkisestä” (tai muusta metafysisestä) olemuksesta, joka periaatteesakaan ei avautuisi rationaaliselle tieteelliselle tarkastelulle.

Dogmaattisuudesta Niiniluodon tieteellisen realismin puolustusta ei missään tapauksessa voida syyttää: hän nimenomaan haluaa keskustella vaihtoehtoisten näkemysten kanssa ja osoittaa realismin paremmuuden käyttämällä antirealismia haasteena, eräänlaisena realistin taistelukurtoa kohottavana nyrkkeily-säkinä: ”Realistinen kanta tieteen suhteen ei ole mikään itsestäänselvyys. Tieteen on kyettävä myös rakentamaan itsekkiiin. Tässä mielessä antirealistien haasteet tarjoavat realisteille tervetulleen tilaisuuden täsmentää omia näkemyksiään. Samalla ne muistuttavat siitä, että tieteenharjoituksessa on vaalittava niitä tutkijayhteisön organisaation peruspiireitä, jotka ovat valistuksen hengessä turvanneet tieteen asemaa.” (11)

Tällaisten lausumien valossa Niiniluodon kirjaa – ja laajemmin koko hänen elämäntyötään – voidaan lukea paitsi huolellisena tieteellisen realismin muotoiluna myös laajemmin valistuksen suuren projektin hengennostatukseksi. Ajoittain tuntuu kuitenkin siltä, että realismille luvataan hieman liian helpoa voittoa. Kiistakumppanit jäävät tosiaankin pelkiksi harjoitusvastustajiksi, joilla ei missään vaiheessa näytä olevan aitoja menestymisen mahdollisuuksia.

Totuus ja MAAILMA

Yksi realismikeskustelun avainkysymyksistä koskee kielen ja todellisuuden suhdetta. Niiniluodon vahvaa realismia vastaan asettuneet filosofit, kuten Martin Kusch (jonka 1990-luvun alussa esittämiä argumentteja kirjan luku 4 käsittelee), ovat ihmetelleet, miten inhimillinen kieli onnistuu viittaamaan kielestä riippumattomaan todellisuuteen, MAAILMAAN (”THE WORLD”, kuten Niiniluoto sitä englanninkielisissä kirjoituksissaan nimittää). Niiniluoto myöntää, että kielen merkitykset ovat sosiaalisia konventioita, mutta katsoo, että kielen L lauseet kuitenkin ”poimivat” maailmasta (tai pikemminkin MAAILMASTA!) malliteoreettisen struktuurin W_L . Tämä struktuuri, joka tosin on suhteellinen tulkintafunktioon V, joka kuvaa L:

n nimet ja predikaatit W_L :n perusjoukkoon tai yksilöalueeseen X, representoi itse MAAILMAA tai ”leikkaa” siitä ”viipaleen”; näin ”jokainen totuus struktuurista W_L on välillisesti totuus MAAILMASTA” (66-67). Siten korrespondensiteorian perusidea säilyy, vaikka tarkasti ottaen kielen lauseiden totuus määritellään niiden totuutena mallissa tai struktuurissa yksinkertaisen lause-tositseikkavastaavuuden sijasta.⁷

On sympaattista, ettei Niiniluoto edes yritä rakentaa korrespondensiteoriaansa ja realismiaan tiukan kausaalifysikaalisen referenssiteorian varaan, kuten eräät nykysemantikot pyrkivät tekemään. On paikallaan myöntää, että kielen aktuaalisen käytön sosiaalinen dimensio vaikuttaa kielen merkitys- ja viittaussuhteiden muodostumiseen. Mutta samalla W_L -struktuurin kyky representoida aktuaalista, kielestä riippumatonta todellisuutta eli MAAILMAA jää jotenkin mystiseksi. Niiniluotolainen realisti olettaa, että kielelliset struktuurit voivat representoida aktuaalista maailmaa (tai että kieli todella poimii jonkinmoisia struktuureita maailmasta itsestään) ja että nuo kieleen sidonnaiset struktuurit voidaan (aiotulla) tulkintafunktiolla kytkeä aktuaalisiin ei-kielellisiin objekteihin ja kielen predikaattien aktuaalisiin ekstensioihin. Mutta mitä nämä aktuaaliset objektit oikeastaan ovat? Korrespondensiteoreetikon pitäisi osoittaa, että tulkintafunktio V kytkee kielen L ilmaisut nimenomaan kielestä riippumattomaan reaali maailmaan eikä vain johonkin abstraktiin struktuuriin, joka pikemminkin edustaa maailmaa-sellaisena-kuin-se-kielen-L-näkökulmasta-näyttäytyy, tai että tuo struktuuri on vastaavuussuhteessa itse todellisuuden kanssa. Tämäntapaisia kielen ja MAAILMAN välisiä kytkentöjä eräät realismin kriitikot, kuten Hilary Putnam, ovat arvostelleet ”maagisiksi”.

Näyttääkin siltä, ettei Niiniluoto pääse eroon ”metafyysisistä realismia” vastaan tyypillisesti suunnatusta syytöksestä, jonka mukaan realisti olettaa maailman jakautuvan (”viipaloituvan”) olioksi ikään kuin itsestään (vaikka hän väittää päinvastaista sivulla 67). MAAILMASSA on Niiniluodon mukaan lopultakin jotakin sellaista, mikä mahdollistaa sen viipaloinnin nimenomaan jotakin tiettyä kieltä ja siten kielen tarjoamaa struktuuria soveltaen. Oikeastaan Niiniluoto hyväksyy tämän tulkinnan todetessaan, että ”MAAILMA ei ole pel-

kästään määreetön ei-mitään, vaan lainomaisista kausaalista prosesseista koostuvaa tapahtumien virtaa” (66). Näin sanottaessa on jo yritetty kuvata maailmaa etuoikeutetulla metafysisellä kielellä. Jos sanotaan, että kakku voidaan leikata osiin (eli MAAILMA voidaan ”viipaloida olioksi”) tietyillä (mahdollisesti erilaisilla) tavoilla, joudutaan sanoamaan myös, että tuo kakku itse on sellainen, että nuo nimenomaiset viipaloinnit ovat mahdollisia.

Tämä on metafysiikkaa – minkä Niiniluoto tavallaan itsekin myöntää (68). Samantapainen metafysisen, kielellä ja näkökulmista riippumattoman MAAILMAN oletus tehdään, kun sanotaan, että ”perspektiiviset” lauseet (kuten ”Näkökulmasta v on niin että p”) voidaan kääntää ei-perspektiiviseksi (tyyliin ”Maailma on sellainen että se näyttää p:ltä näkökulmasta v”) (264).⁸ Ei liene väärin kutsua ”maailmasta” tällä tavoin puhuvaa filosofia metafysiseksi realistiksi. Tällainen filosofi ajattelee, että maailmalla on jokin sen ”oma” perusrakenne, olkoonkin, että me ihmiset voimme käsitteinemme ”struktuureinemme” jäsentää tuon rakenteen monin eri tavoin eri näkökulmista.

Vaikka realismikeskustelu asettuu nykyfilosofiassa yhä selvemmin teknisten kieli- ja tieteenfilosofisten kysymysten kontekstiin, yksi realismista ja sen vaihtoehdoista käytävän kiistan ydin on yhä suhtautuminen Kantiin perintöön, transsendentaalifilosofiaan, jota voidaan hyödyntää myös pragmatismien uudelleentulkinnassa.⁹ Nähdäkseni Niiniluoto ei aivan riittävällä tavalla ota tätä realismiprobleeman aspektia huomioon. Hän ei näin ollen tee täyttä oikeutta kantilaistyyppisen transsendentaalisen idealismin (ja vastaavasti esimerkiksi kantilaisittain tulkitun pragmatismien) kyvylle toimia empiirisesti vastuullisena realismin muotona. Toisin kuin Niiniluoto ajattelee, uskon (Kantin tavoin), että vakavastiotettava realismi voi perustua transsendentaaliseen idealismiin ja että sen itse asiassa täytyy perustua johonkin tällaiseen näkemykseen, jos esimerkiksi pragmatistien ja fenomenologien naiivia metafyysisistä realismia vastaan suuntaaman kritiikin opetuksiin suhtaudutaan vakavasti. Niiniluodon Kantista ja fenomenologeista (ja pragmatisteista) lausumat kriittiset huomiot (esim. 34-38) ovatkin turhan yleisluontoisia ja epämääräisiä. Missään kir-

jan luvuista ei perusteellisesti keskustella siitä, miten Kantin ”ilmiömaailma” voi (tieteellisen tutkimuksen kohteena) olla empiirisesti reaalin – ja silti transsendentaalisella tasolla erotettavissa olioista sellaisina kuin ne olisivat inhimillisen tietokyvyn ehdoista riippumatta. MAA-ILMAA (Kantin ”olio[i]ta sinänsä”) eivät mitkään meidän representaatiostruktuurimme representoi, mutta maailmasta tai sen eri ”versioista” (Nelson Goodmanin ilmaisu käyttäkseni) voimme mainiosti puhua, ja kuvauksemme voivat olla empiirisesti tosia jopa korrespondenssin mielessä.

Myös eräitä nykykeskustelussa metafysisen ja tieteellisen realismin arvostelijoina kunnostautuneita filosofeja, kuten Putnamia, vastaan Niiniluoto hyökkää ajoittain hieman ylimalkaisesti. Putnam ei varmaankaan hyväksyisi väitettä, jonka mukaan hän katsoo (tai olisi edes ”sisäisen realismin” vuosinaan 1980-luvulla katsonut) Popperin ”maailman 1” eli aineellisen todellisuuden ”rakentuvan” inhimillisen toiminnan seurauksena (vrt. 38). Putnam ei todellakaan suosi ”nimimagiaa”, jonka mukaan ”oliot syntyvät vasta niiden nimien tai määritelmien myötä” (288) – joskin tämä syytös on suunnattu pikemminkin Bruno Latourin sosiaalista konstruktivismia kuin Putnamin pragmatismia (tai pragmaattista realismia) vastaan.

Monitahoista realismikysymystä ei tietenkään tässä ratkaista. Joka tapauksessa siinä riittää pohdiskeltavaa vielä Niiniluodon painavien mutta omalla tavallaan problemaattisten puheenvuorojen jälkeenkin.

Uskontokritiikki ja humanismi

Käsillä oleva teos ei ole Niiniluodon kirjoituksista vahvimmin maailmankatsomuksellinen. Esimerkiksi uskontokritiikki, jota hän on usein menestyksekkäästi harjoittanut, on nyt sivuroolissa. Kriittisen tieteellisen realismin puolustukseen liittyy kuitenkin läheisesti myös Niiniluodon tapa puhua ja kirjoittaa ihmisjärkeä puolustavana humanistina – hänen pyrkimyksensä edustaa ”sekulaaria humanismia” rationaalisen maailmankatsomuksena ja ateismin (uskontokritiikin) muotona.¹⁰ Teologia asettuu kyllä osaksi tieteidien kenttää, mutta vain sikäli kuin se on humanistista tiedettä, ihmisen luoman kulttuurin (eri-

tyisesti uskonnollisten oppien) ja sen historian tutkimista (ks. luku 13).

Teologian tieteellisyyden edellytyksiä kartoittaessaan Niiniluoto soveltaa kuitenkin varsin suoraviivaisesti ”ulkoisen” ja ”sisäisen” näkökulman välillä tehtyä erottelua: uskontotieteilijä voi ulkopuolisena tutkia kohdettaan sitoutumatta kohderyhmän uskomuksiin; teologi taas tutkii yleensä omaa uskontoaan, joskaan tutkimuksen tuloksissa sitoutuminen uskontoon ei tule esiin, mikä mahdollistaa ulkopuolisen näkökulman ainakin rajoitetussa mielessä tai pitää sisäisen näkökulman riittävän ”heikkona” (156–157). Sisäinen–ulkoinen-erottelusta on kuitenkin viime aikoina käyty laajaa metodologista keskustelua myös uskontotieteen piirissä, ja eräät tutkijat ovat argumentoineet, että jonkinlainen sisäinen, osallistuva (joskaan ei välttämättä täydellisen hyväksyvä) näkökulma – tutkittavana olevan kulttuurin tai uskomusjärjestelmän ymmärtäminen ”sisältä päin”, siinä eläen ja toimien – on välttämätön edellytys tutkimukselle.¹¹

Ei toki pidä ajatella, että vain uskova voisi tutkia tai ymmärtää uskontoa. Silti ”sekulaarin humanistin” melko aggressiivisen uskontokriittinen lähtökohta, joka perustuu useimmiten jonkinmoiseen skientismiin, ei ehkä täysin tee oikeutta uskonnolliselle elämänmuodolle tai käytännölle, johon esimerkiksi pragmatistit ja wittgensteinilaiset uskonnonfilosofit pyrkivät suhtautumaan vakavasti. Problematiikalla on yleisempää, ei-akateemistakin kantavuutta, koska uskonnon ja tieteen suhdetta koskeva keskustelu on tärkeässä asemassa esimerkiksi uskonnonvapauskysymyksissä ja koulujen katsomusopetusta suunniteltaessa. Kriitikko saattaisi väittää, että yhtäältä Niiniluoto näyttää pitävän tiedettä maailmankatsomuksellisesti neutraalina, kaikille yhteisenä rationaalisen ajattelun lähtökohtana, jonka rinnalla pitää suvaita muitakin katsomuksellisia ratkaisuja, mutta toisaalta hän tuntuu ajattelevan, että kaikkien muiden (esimerkiksi uskonnollisten) maailmankatsomuksellisten ratkaisujen kelvollisuutta voidaan ja pitääkin arvioida nimenomaan tieteen näkökulmasta.¹² Huomattakoon myös, että esimerkiksi akateemikko von Wrightin tapa puhua ”humanismista” ja hänen tapansa välttää tätä käsitettä sen uskonnonvastaisten sävyjen vuoksi ovat melko kaukana Niiniluodon sekulaarin humanismin linjasta.¹³

Tiede kulttuurin osana

Edellä tarkasteltuun tieteelliseen realismiin voidaan Niiniluodon mukaan liittää (myös sekulaarin humanismin kannalta relevantti) ”kannanotto tieteen asemasta kulttuurin osana”:

”Tiedettä erottaa muista kulttuurin muodoista sen soveltama kriittinen menetelmä. Tutkijat ovat ihmisinä erehtyväisiä, joten tiedeyhteisön on vaalittava sekä käytettäviä metodeja että noudatettavia etiikan periaatteita. Vaikka tieteellä ei millään hetkellä olekaan hallussaan lopullisia totuuksia, tieteen toistaiseksi saavuttamat tulokset ovat paras perusta rationaalille maailmankuvalle ja toiminnalle.” (10)

Tämä on varsin vahva väite. Tiede, Niiniluoto ajattelee, on toimintamme ”paras perusta”. Toisaalta tiede itsekin näyttää edellyttävän etiikkaa. Mutta jos etiikka tulee ymmärtää relativistisesti ihmisyhteisössä konstruoituna normijärjestelmänä, kuten Niiniluoto (maltillisenä) moraalisen relativistina (vrt. 257 ff.) on taipuvainen ajattelemaan, voidaan kysyä, mihin tieteen rationaalisuus lopulta perustuu. Tieteen eettiset periaatteet eivät ilmeisestikään ole ”tosia” (tai epätosia) samassa mielessä kuin tieteellisten teorioiden sisältönä olevat väitelauseet. Ainakaan MAAILMA ei niinluotolaisen realistin mukaan taida sisältää eettisiä arvoja; moraalit on Popperin ”maailman 3” tasolle kuuluva inhimillinen rakennelma, jonka sisältö vaihtelee yhteisöstä toiseen. Toisaalta tieteellisten väitelauseiden tuottaminen tai perustelu väittäminen ei olisi mahdollista muutoin kuin tiettyjen (joskin mahdollisesti ajan mittaan muuttuvien) eettisten periaatteiden kehystämässä kontekstissa. Tieteessäkin joudutaan jatkuvasti nojaamaan arvoarvostelmiin, kun esitetään, että jonkin päätelmän tekeminen jonkin evidenssin valossa on esimerkiksi oikeutettua tai rationaalista. Itse totuuden etsintä – totuuden rakastamisesta puhumattakaan – on syvästi eettinen hanke. Nähdäkseni Niiniluodon tulisi perustaa tieteellinen realisminsa moraalisen realismin varaan, mutta tätä hän ei ole halukas tekemään.¹⁴

Kaiken kaikkiaan voitaneen sanoa, että Niiniluoto kirjoittaa uusimman esseevalikoimansa sivuilla monesti myös eräänlaisena ”soveltavana tieteenfiloso-

fina” ja vaikutusvaltaisena yhteiskunnallisena keskustelijana, jolla on paljon annettavaa kaikkiin edellä mainittuihin teemoihin – realistisesti tulkitun totuuden etsinnän ja tieteellisen maailmankatsomuksen puolustukseen, totuutta tavoittelevan perustutkimuksen asemaa korostavaan tiedepolitiikkaan, rationalistis-humanistiseen elämänsentteeseen, uskontojen ja pseudotieteiden kritiikkiin – ja näiden kautta yleisempään yhteiskunnalliseen ja poliittiseen ajatustenvaihtoon. Hänen tuorein teoksensa sisältää paljon muitakin tieteenfilosofisia pohdiskeluita, joihin en tässä ole voinut kajota. Edellä lyhyesti käsitellyt kysymykset ovat kuitenkin niitä, joiden tarkastelussa Niiniluodon kirjoitukset ovat olennaisesti auttaneet ainakin minua ja uskoakseni monia muita suunnistamaan filosofisen keskustelun kentällä – kysymyksiä, joihin minun(kin) on ollut pakko yhä uudestaan muodostaa oma kriittinen kantani.

Tällaisesta jatkuvasta tilaisuudesta avoimeen kriittiseen keskusteluun tieteellisen tiedonhankinnan ja totuuden tavoittelun perusluonteesta suomalainen filosofiyhteisö voi olla Ilkka Niiniluodolle pysyvästi kiitollinen. Samalla on aihetta toivoa, että Niiniluoto voi jatkaa aktiivista (tieteen)filosofisista ongelmista kirjoittamista vielä rehtorin tehtäviensä lomassakin.

Sami Pihlström

Viitteet

1. Tämä velka Niiniluodolle ja toisaalta tarve kritisoida hänen realistisia linjauksiaan on kaikkein ilmeisintä väitöskirjassani *Structuring the World: The Issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatism* (Acta Philosophica Fennica 59, The Philosophical Society of Finland, Helsinki, 1996), ja spesifisti tieteenfilosofisessa työssäni *Tutkiiko tiede todellisuutta? Realismi ja pragmatismi nykyisessä tieteenfilosofiassa* (Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja 1/1997, Helsinki). Niiniluodon näkemyksiä on monipuolisesti arvioitu hänen 50-vuotispäiväkseen julkaistussa laajassa artikkelikokoelmassa *Tieto, totuus ja todellisuus* (toim. I.A. Kiesepää, Sami Pihlström ja Panu Raatikainen, Gaudeamus, Helsinki, 1996).
2. *Totuuden rakastaminen* täydentää Niiniluodon varhaisempia suomenkielisiä esseekokoelmia eli niin ikään Otavan kustantama teoksia *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus* (1984), *Maailma, minä ja kulttuuri* (1990) sekä *Järki, arvot ja välineet* (1994). Niiniluodon tieteenfilosofisen näkemyksen laaja perusesitys on hänen ehkä tähänastinen pääteoksensa *Critical Scientific Realism* (Oxford University Press, Oxford & New York, 1999).

3. Ks. tarkemmin Niiniluoto, *Critical Scientific Realism*, ja Pihlström, *Structuring the World*.
4. Totuudenkaltaisuuden teknisistä yksityiskohdista ks. Ilkka Niiniluoto, *Truthlikeness* (Reidel, Dordrecht, 1987).
5. Suomeksi kirjoittamisen problematiikasta suomalaisessa filosofiassa vrt. esim. Sami Pihlström, ”Philosophy in Finland: Analytic and Post-Analytic”, teoksessa Barry Smith ja Berit Brogaard (toim.), *Rationality and Irrationality: Proceedings of the 23rd International Wittgenstein Symposium, 2001* (öbv&hpt, Vienna, 2002).
6. Ks. käsillä olevan kokoelman lisäksi esim. Niiniluodon esseitä ”Käytäntö totuuden kriteerinä” (teoksessa Sami Pihlström, Kristina Rolin ja Floora Ruokonen, toim., *Käytäntö*, Yliopistopaino, Helsinki, 2002).
7. Tässä ei voida tarkastella sitä, miten Niiniluoto muotoilee korrespondensiteoriaansa Alfred Tarskin tunnetun semanttisen totuusmääritelmän pohjalta (ja tulkitsee näin – uskottavasti mutta silti kiistanalaisesti – tarskilaisen totuusmääritelmän korrespondensiteorian täsmennykseksi). Ks. jälleen Niiniluodon teoksia *Truthlikeness* ja *Critical Scientific Realism*.
8. Tämä liittyy Niiniluodon pyrkimykseen erottaa mallittainen oikeutusrelativismi tiedon, totuuden ja todellisuuden käsitteet suhteellistavista epistemologisista, semanttisista ja ontologisista relativismin muodoista (ks. 263-265).
9. Tästä aiheesta laajemmin ks. Sami Pihlström, *Kokemuksen käytännölliset ehdot: Kantilaisen filosofian uudelleenarviointia* (Yliopistopaino, Helsinki, 2002) ja *Naturalizing the Transcendental: A Pragmatic View* (Prometheus/Humanity Books, Amherst, NY, ilmestyy 2003).
10. Vrt. Niiniluodon aiempaa teosta *Järki, arvot ja välineet*, samoin kuin hänen tuoretta artikkeliaan ”Ateismi” (teoksessa Timo Helenius, Timo Koistinen ja Sami Pihlström, toim., *Uskonnonfilosofia*, WSOY, Helsinki, 2003). Ateisminsa vuoksi Niiniluoto eroaa toisesta äskettäin realismia puolustaneesta suomalaisfilosofista, Tapio Puolimatka, jonka *Opetuksen teoria: Konstruktivismista realismiin* (Tammi, Helsinki, 2002) on mielenkiintoinen sovellus realismikeskustelusta erityisesti kasvatustieteen ja -filosofian piirissä. Puolimatka tarjoaa realismille teologista perustelua ja kannattaa (toisin kuin Niiniluoto) ontologisen, semanttisen ja epistemologisen realismin ohella myös moraalirealismia. On hiukan hämmäntävää, ettei Puolimatka kirjassaan keskustelee realismin vaikutusvaltaisesta ateistis-materialistisesta linjasta – mutta eipä Niiniluotokaan ainakaan tässä teoksessa viittaa Puolimatkaan.
11. Tästä seuraa luonnollisesti relativismin ongelma. Vrt. Sami Pihlström, ”Tieteen ja uskonnon käytännöt – relativismin ongelman äärellä”, em. teoksessa Helenius *et al.* (toim.), *Uskonnonfilosofia*. Uskontotieteen metodikeskustelusta vrt. esim. *Tieteessä tapahtuu* -lehden vuosien 2001 ja 2002 numeroissa käytyjä debatteja.
12. Tämän suuntaisista kritiikistä vrt. esim. Mikael Lindfelt, ”Religionsfrihet och åskådningsundervisning i teori och praxis”, teoksessa Tage Kurtén, Mikael Lindfelt ja Pamela Slotte (toim.), *Ratio et fides* (Åbo Akademis förlag, Åbo, 2001), erityisesti 243-245. Lindfeltin artikkeli sisältää eräitä kiinnostavia – teologin näkökulmasta esitettyjä – huomioita Niiniluodon tavasta puolustaa (aiemmissa yhteyksissä) tieteellisen maailmankatsomuksen asemaa. Myös *Totuuden rakastaminen* osoittaa, että

vaikka Niiniluoto on suvaitsevin kirkkoa ja liberaalisti tulkittua kristinuskoa kohtaan, hän näyttää pohjimmiltaan rinnastavan miltei kaiken uskonnollisuuden irrationalisiin, tieteen taholta torjuttaviin pseudotieteisiin: ”New Age -uskontojen lisäessä kannatustaan kirkon edustajat ovat mielellään ilmoittaneet olevansa tieteen kanssa samassa ’rationalismin’ rintamassa. Tämä liitto ei kuitenkaan ole ongelmaton tieteellisen maailmankuvan näkökulmasta: miksi valtionkirkon ja teoreettisen oppirakennelman suojissa esiintyvä usko ylliuonnolliseen olisi ratkaisevasti vähemmän irrationalista kuin usko subjektiivisten elämysten sisältöön, humanoideihin, keijukaisiin ja kosmisiin värähtelyihin?” (213) (Tämä huomautus on sivumennen sanoen esimerkki siitä, miten pieni lisäeditointi olisi karsinut Niiniluodon kirjasta toistoja: miltei sama lause esiintyy myös sivulla 100.)

13. Vrt. G.H. von Wrightin tuoretta omaelämäkertaa *Elämäni niin kuin sen muistan* (Otava, Helsinki, 2002).
14. Laajempi pohdiskelu moraalirealismiin ja tieteellisen realismin suhteesta ei tietenkään tässä ole mahdollinen. Vrt. Pihlström, *Naturalizing the Transcendental*, luku 8, jossa yritän valottaa teemaa pragmatismiin ja transsendentaalisen argumentaation kannalta. Korostaessani tieteenharjoituksen väistämätöntä eettistä viitekehystä olen tietenkin Niiniluodon kanssa samaa mieltä – sisältäähän *Totuuden rakastaminen*kin tiedeyhteisön eettisten periaatteiden yksityiskohtaisia tarkasteluja. Lisättäköön kuitenkin, että Niiniluodon mukaan filosofin tehtävänä on (pelkkien moraalisaarujen sijasta) keskustella myös ”iloisista” asioista (”tieteen iloista”), ja hän on tältä pohjalta ystävällisessä sävyssä kritisoinut omaa ”vakavan” ja ”ei-vakavan” filosofianharjoituksen välistä (ehkä hieman tosikkomaista) erottelua (ks. Sami Pihlström, *Filosofin käytännöt*, UNIPress, Kuopio, 2001). Hyväksyn täysin Niiniluodon esittämän tulkinnan, jonka mukaan edustan (ainakin filosofian luonteesta esittämisenäni huomioissa) ”uusvakavaa” aikakautta: ks. Ilkka Niiniluoto, ”Pragmatismi”, teoksessa Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen (toim.), *Nykyajan filosofia* (WSOY, Helsinki, 2002), 157. Samantapainen tulkinta voisi päteä väitteeseen, jonka mukaan tieteellisen totuuden rakastaminen, olipa se kuinka riemukasta tahansa, tulee asettaa perustavampaan eettiseen kontekstiin, jota leimaa jatkuva huoli siitä, onko tieteellinen tutkimustoiminta sittenkään kaikissa muodoissaan ihmiselle hyväksi. Tämä ei tietenkään estä tieteenharjoitusta tai filosofista kiistelyä tieteen ja totuuden luonteesta olemasta (myös) ”iloista”. Mutta moisen etsinnän ja kiistelyn taustalla täytynee piillä pohjimmainen vakavuus, huoli tieteen vaikutuksesta ihmiseen. Viime kädessä – näin uskoisin – vain tällainen vakavuus tekee älyllisistä pyrinöistämme eettisesti merkityksellisiä.